

TÜRKİYE V. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

Kadın Konulu Dini Yayınlar

02-04 Aralık 2011 - ANKARA

İSLAM KÜLTÜRÜNDE KADIN YAZINI

Yard. Doç. Dr. Firdevs CANBAZ YUMUŞAK

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

Bilindiği gibi, feminist literatürün önemli kaynaklarından biri olan *Kendine Ait Bir Oda*'da Virginia Woolf, kadın olduğu için girmesine izin verilmeyen kütüphanelerden ve bu kütüphanelerin raflarında neredeyse hiçbir kadın yazara ve eserine rastlayamadığından bahseder. Virginia Woolf, kadınların arasından neden Shakespeare gibi bir deha çıkmadığını tarihî ve kültürel nedenlerle açıkladığı kitabında, zihinsel özgürlüğün maddi refaha dayandığını ve kadınların en başından beri yoksul olduklarını söyler.¹ Bu nedenle, kitap boyunca kadınlara önce kendilerine ait bir oda edinmelerini ve erkekler ne der diye düşünmeden yazmalarını tavsiye eder. Bu eleştiriler ve öneriler daha sonra bütün dünyaya taşınsa da, öncelikli olarak Woolf'un içine doğduğu Batı uygarlığıdır. Batılının, düşünen, aklını ve duygularını kontrol edebilen kadına karşı cinsiyetçi bakış açısına bir örnek vermek gerekirse şunu hatırlatabiliriz: Pek çok kez yabancı dillere aktarılan *Birbir Gece Masalları*'nın merkez kişisi ve anlatıcısı Şehrazat, özellikle Batılı çevirilerinde aslında olmamasına rağmen hikâyenin sonunda ölür. Fatma Mernissi, bu durumu Batılının akıllı kadına tahammülsüzlüğü şeklinde yorumlar.

İslam dünyasında kadınların Batı uygarlığına göre çok önceleri yazmaya başladığını ve İslam'ın ilk yıllarından itibaren eserlerini paylaştıklarını söylemek mümkün. Bu bağlamda, makalemde İslam'ın ilk yıllarından ve sonrasında Arap dünyasında kadın yazını ve Osmanlı'da kadın yazınına değinip, bizde Cumhuriyetle başlayan daha yakın dönemleri bu çalışmanın dışında tutmak istiyorum. Genel olarak İslam kültüründe kadın edebiyatının nasıl oluştuğuna baktığımızda, toplumun ileri gelen ailelerinin yani iyi eğitim alan kız çocuklarının zamanla diğer sosyal bilimlerle ve edebiyatla ilgilendiklerini görüyoruz.

1 Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 120.

Dünyada da bu çoğunlukla böyle olmuştur; çünkü edebiyatla ilgilenmek ve bir metin ortaya koyabilmek için en azından okur-yazar olmak gerekir. Öte yandan sözlü geleneğin hüküm sürdüğü yıllarda eğitimsiz kadınlar arasından da şairler çıktığını söylemek mümkün.

Müslüman kadınlarla ilgili özellikle Batı kaynaklı yayınlarda kullanılan “feminist” tanımlaması, çoğu zaman Müslüman kadınların Avrupalı anlamda feminist sayılabilecek taleplerinden değil, “feminist” kelimesinin literatürdeki çağrışımları ve tarihsel yankısının gücünden kaynaklanır. Mesela *Women Claim Islam* kitabını yayına hazırlayan Miriam Cooke, kitabının ön sözünde Müslüman dünyada kadınların sosyal hayattaki rolünü değiştirmek için düşünen ve bir şeyler yapan kadınlar için “feminist” tanımlaması yerine başka bir kelime aradığını ancak tarihsel yankısı dolayısıyla isimlendirmenin gücüne inandığı için bu kelimeyi kullandığını söylüyor.² Bu hatırlatmayı yapmak hemen bütün kaynaklarda benzer bir tutum içinde bulunduğu için zaruri görünüyor.

İslam kültüründe kadın edebiyatından bahsederken öncelikle İslam öncesi şiirler söyleyen ve Müslüman olduktan sonra da şiir söylemeyi sürdüren Amr b. Hâris'in kızı meşhur şair Hz.Hansa'yı (575-664) anmak gerekir. Müslüman olmadan önce de kahramanlık şiirleri söylediği bilinen Hz.Hansa, iki kardeşinin ayrılığundan müteessir olup, onlar için mersiye söylemeye başlar; ilk şiirleri bu mersiyelerdir. Hz. Hansa, dört çocuğu da şehit olmuş bir kadındır. Biyografiler ve edebiyat ansiklopedilerinde, Abbasiler, Emeviler dönemlerinde ve Endülüs çevresinde de yüzlerce kadının adının geçtiği ve kadın şairlerin şiirlerinin yer aldığı görülüyor. Bir çalışmaya göre Endülüs'te 242 kadın şairin varlığından bahsediliyor. İslam kültüründe bu süreçte Sufi şiirler yazan şairler olduğu gibi, Rabiyyatü'l-Adeviyye (ö.752) gibi Allah aşkı ile şiirler söyleyen kadın veliler de mevcut. Endülüs'te, Kurtuba'da yaşayan Endülüslü kadın şair Vallada bint el-Mustaki (1091) ismi öne çıkıyor. Arap dünyasında da, kadınların edebiyatta daha çok görünür olması okullaşmanın artması ile birlikte mümkün olmuştur. Lübnan, Suriye, Mısır, Sudan, Irak, Filistin, Yemen ve Arabistan'da hareketli bir entelektüel ortamdan ve kadın hareketinden bahsetmek mümkün.

1880'de Beyrut'ta ilk kadın toplulukları kurulmaya başlanmıştır. Bu yıllarda yine Fransa'da bir gelenek haline gelen “Salon”lar da Arap dünyasında yaygınlık kazanır. Salonlarda misafir ağırlayan ilk kadınların arasında Kahire'de Maryana Marraş ve Halep'te Prensese Nazlı Fadıl'ın (1884-1914) adı geçiyor. Bu tür faaliyetleri takiben 1892'de kadınlar tarafından dergi ve gazeteler yayımlanmaya başlıyor. Hind Nevfel (1860-1920), Lübnanda *El-Fetah (Genç Kız)* dergisini çıkartıyor. Zeynep Favvaz ve Ayşe el-Teymuriye

2 Miriam Cooke, *Women Claim Islam Creatin Islamic Feminism Through Literature*, London: Routledge, 2001, s. ix.

de destek oluyor.³ *El-Fetah* ve *el-Hilal* Yayınları II. Dünya Savaşına kadar yoğun bir şekilde devam ediyor. Lübnan'da Verde el-Yazıcı (1838-1924) ve Mısır'da Ayşe el-Teymuriye (1840-1902) gazetecilik ve roman alanında önemli adımlar atıyorlar. Lübnan'da çok sayıda şair ve romancı kadın yetişiyor. Özellikle Ayşe el-Teymuriye, Zeynep Favvaz (1860-1914), Labiba Haşim (1880-1947) ve May Ziyade (1886-1941) Arap kadın edebiyatının öncüleri sayılabilir.

Bu dönemler Modern dönemde Arap kadın yazarlığının başlangıcıdır. 19. yüzyıl sonunda kadın yazar ve eleştirmenler aynı zamanda kadın hareketinin yayılmasında da yardımcı oldular. Mısırlı modernist Kasım Emin'in (1863-1908) kadınların üzerindeki etkisinden söz etmek gerek. *Kadınların Özgürleşmesi* adını verdiği eserlerde ünlü kadınların hayat hikâyelerini yayımlayan ve "cahil, tembel ve eğitime ihtiyacı olduğu düşünülen aristokratik Mısır kadınının koşullarını dile getir"erek İslam ülkelerindeki kadın hareketinde önemli bir yere sahip olan bu tür isimlerin de etkisiyle Arap dünyasında feminist bir kadın hareketi oluşmaya başlıyor.

Bu noktada öne çıkan isimlerden biri de May Ziyade (1886-1941), babasının yayımladığı gazetede pek çok makale yayımladı. May Ziyade, üretken bir şair, makale yazarı ve çevirmen. 20. yüzyıl Arap kadın edebiyatında önemli bir figür. Düzenlediği salonlarda dönemin entelektüellerini bir araya getiriyor. İlk kitabını 1911'de yayımlıyor. Şiir, roman, eleştiri, biyografi ve çeviri alanında çalışmaları var. May Ziyade, özellikle üç önemli kadın yazarın, daha önce de adları geçen Verde el-Yazıcı ve Ayşe el-Teymuriye ile Melek Hifni Nazif'in biyografilerini yazarak bu alandaki gelişmelere hizmet etti.

Mısırlı Neval el-Sadavî (1931-) bir başka önemli öncü kadın. Sosyolojik incelemeler, hikâyeler, romanlar ve gazete yazıları yazdı. Kadınların hakları konusunda farkındalıklarının artırmak ve eğitimleri üzerinde durmaya çalıştı. Leyla Ahmed (1940-), Hüda Bereket, Zeyneb el-Gazali (1917-) ve Fatma Mernissi gibi önemli kadın akademisyenler Müslüman toplumda kadınların yeri üzerine yazdılar.⁴ Yine bu isimlere Lübnanlı Nadya Tueni (1935-1983), Filistinli Fadva Tukan (1917-2003), Mısırlı Huda Saravî (1879-1947), Nebeviye Musa (1890-1951), İnci Eflatun (1924-1989), Iraklı May Muzaffer (1948-), Lübnanlı Nazire Zeyneddin (1905-?), Faslı Fatma Mernissi (1940-) dâhil edilebilir.⁵

Doğu toplumlarında hâkim olan tür, şiir olduğu için İslam kültüründe kadınların edebiyata dâhil olması da öncelikle şiir üzerinden olmuştur. Selçuklu döneminde bireysel

3 *Arab Woman Between Defiance and Restraint*, edited by Suha Sabbah, Olive Branch Press, New York 1996.

4 *Arab Women Writers: A Critical Reference Guide, 1873-1999*, Radwa Ashour (Author), Ferial Ghazou, The American University in Cairo New York.

5 *Opening The Gates A Century of Arab Feminist Writing*, Edited by Margot Badran and Miriam Cooke, Indiana University Press, London 1990.

olarak şiirle ilgilenen kadınların varlığından haber veriliyor. Erguvan Hatun'un, kocası Bedrettin'e yazdığı şiirler var. Ahmet Eflâki'nin *Menakibu'l-Arifin*'inde Gürcü Hatun'un kızı Aynü'l-Hayat'a ait bir beyit var.⁶ Divan Şiiri de bilindiği gibi belli kalıplar ve belli mazmunlarla yazılan bir tür şiir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde bir kadının edebiyat ortamına dâhil olabilmesi de bu yapı içerisinde şiir üretmesine bağlı; yani orijinal bir metin üretmesinden ziyade geleneği tekrar etmesi gerekir. Bu çerçevede Divan şiiri tarihinde adı geçen yaklaşık kırk kadar kadın şair vardır. Ancak kimi zaman kadın sanatçılarımızın yazdıkları eserlerin onlara ait olmadıkları düşünülür, çünkü o dönemde bir kadının şiir yazması üstelik de iyi şiir yazması pek de görülen bir durum değildir. 19. yüzyıldan sonra yetişmiş kadın sanatçılarımızın bir kısmı, takma isimlerle eserlerini verirler, kendi isimlerini kullanma cesareti gösteremezler. Büyük şairlere nazireler yazıp onların yolundan gitmek isteyen bir kısım kadın divan şairimiz de, şiirlerine nazire yazılanlar tarafından hoşnutsuzlukla karşılanırlar. Necâfi, şiirlerine nazire söyleyen Mihrî'ye cevaben bu durumdan hoşnut olmadığını yazdığı şiirle söylemiş, bir kadının şiirine nazire yazmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Adını anabileceğimiz diğer kadın divan şairleri şöyledir: Mihrî (Amasya?-1506 Amasya-İstanbul), Leyla Saz (1850-1936), Nigar Hanım (İstanbul 1862-1918), Fatma Makbule Leman (İstanbul 1865-1898), Şükûfe Nihal Başar (İstanbul 1896-1973).

İslam coğrafyasının ilk kadın romancısı ise bir Osmanlı kadını Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım (1862-1936), tarihçi, hukukçu, devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kızıdır. Küçük yaşlardan itibaren okumaya başlar. Fatma Aliye Hanım, George Ohnet'nin *Volontè* (1888) adlı romanını çevirip yayımlar; 1890'da "Bir Kadın" şeklinde imzalayarak *Meram* adı ile yayımladığında edebiyat dünyasına ilk adımını atmış olur.

Ahmet Mithat Efendi ile birlikte *Hayâl ve Hakikat*'i (1891) yazarlar. Fatma Aliye Hanım, ertesi sene *Muhâdarât*'ı (1892) yayımlar. Bu roman Fatma Aliye imzası ile yayımlanır; ancak insanlar bu romanın ve daha önce yaptığı çevirinin Ahmet Cevdet Paşa, Ali Sedat Bey ya da Ahmet Mithat tarafından yazıldığını veya düzeltildiğini düşünmektedir. Fakat Fatma Aliye Hanım'ın ardı ardına yayımladığı romanlar ve makalelerle bu fikirlerinde yanıldıklarını anlarlar. Fatma Aliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserini *Nisvân-ı İslâm* (1892) izler. Fatma Aliye Hanım, *Refet* (1896) adlı romanında, haksızlığa uğramış yetim bir kızın yoksullukla mücadele ederek öğretmen oluşunu anlatır. *Refet*'ten sonra yazdığı *Üdî* (1898) romanında yine çalışan bir kadının, bir müzik ustasının hayat hikâyesini anlatır. *Levâiyih-i Hayât* (1898) adlı on bir mektuptan oluşan mektup-roman türünde bir eser yayımlar. Eser önce *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilir. Bu eserde roman ki-

6 "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın", Sedat Bıçak, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.

şisi kadınların birbirlerine gönderdikleri mektuplarda, ebeveynin kararıyla yapılan evlilik, eşler arasındaki sevgi ve uyum, maddi kaygılarla yapılan ve sürdürülen evlilikler, evlilikte sevgi ve kocanın sadakatsizliği konuları işlenir.

Lübnanlı kadın yazar May Ziyade, 1924'te verdiği bir konferansta Fatma Aliye Hanım'ı Doğu'nun uyanmasında etkili olan kadınlar arasında sayar; Türkçe yazmış olmasına rağmen kendisinden sonraki Arap kadınlarını da etkilediğini söyler.⁷ Bu durum oldukça ilginçtir. Fatma Aliye Hanım, Müslüman bir Türk kadın yazar olarak romanlarını Türkçe yazmış olmasına rağmen Lübnanlı bir kadın yazar olan May Ziyade tarafından ilk kadın yazarlar arasında sayılmış ancak Türk Edebiyatı tarihinde Cumhuriyet dönemi kadın yazarları tarafından aynı ölçüde sahiplenilmemiştir. Yazarın *Muhâdarât* (1892) adlı romanının Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* (1900) adlı romanı ile *Refet* (1896) adlı romanının Reşat Nuri Güntekin'in *Çalkuşu* (1922) adlı romanı ile konu bakımından ciddi benzerlikleri vardır. Romanların yayın tarihi göz önünde bulundurulacak olursa, Fatma Aliye Hanım, bu romanlardaki konuları ilk defa ele alan yazar olması bakımından da öncüdür.

Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlıda ilk kadın yazarlardan biri olarak bir kadının yazması bağlamında düşünmemiş olması mümkün gözükmemektedir. Ahmet Mithat Efendi, hakkında yazdığı biyografiye "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu" adını vermişti. Fatma Aliye Hanım kendisiyle birlikte döneminde yazan kadınlar hakkında da bazı makalelerinde görüşlerini dile getirmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin onunla ilgili biyografisine verdiği isimde de görüleceği gibi Fatma Aliye Hanım'ın yazmaya başlaması Osmanlıda kadın yazarın doğuşu anlamına gelir. Önceleri kadınların yazdıklarının değeri "erkek gibi" yazması bağlamında değerlendirilir ve değerli kabul edilirken Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında bir kadın dilinin kullanılmaya başlanması, üslubun "kadın gibi" olması noktasında bir gelişme söz konusudur.

Fatma Aliye Hanım, çağdaşı olan Şair Nigâr (1862-1918) ve Makbule Lemana (1865-1898) Osmanlıda ilk kadın yazarların hemen hepsinde daha çok erkeklere ait olan yazın dünyasına girmek konusunda bir kendine güvensizlik görülmektedir. Carolyn G. Heilbrun, özellikle İngiltere'de ve Fransa'da ilk roman yayımlayan kadınların, eserlerini bir "erkek ismi" ile imzaladıklarını söyler.⁸

Fatma Aliye Hanım, çevirmekte olduğu romanın müsveddelerini babasının görmesi üzerine telaşlanmış, babasının takdirleri karşısında ise şaşkınlığını şöyle ifade etmiştir: "Kendimden bir ümidim var ise o da Fransızca'yı iyi anlayabilmekten ibaret idi. Yoksa

7 May Ziyade, "Warda al-Yaziji", *Opening The Gates: A Century of Arab Feminist Writing*, ed. Margot Bardan ve Miriam Cooke, Blomington: İndiana Üniversitesi, 1990, s. 240.

8 G. Carolyn Heilbrun, *Kadının Özyaşamını Yazarken*, çev. Yurdanur Salman, Gülşat Aygen, İstanbul: YKY, 1992, s. 50.

Türkçe yazdığım şeylerin iyi olabilecekleri hatırımdan bile geçmiyor idi".⁹ Bu süreç içinde romanı çevirdikten sonra bir de "mukaddime" yazması gerekmiştir. Ancak yazar ne yazacağı, nasıl başlayacağını düşünmektedir:

Zira işte ilk defa oluyor ki kendi karihamdan [düşünce] bir şeyler kaleme alıyorum. Şüphesiz kalem elimde bir saat kadar boş duruyor. Önümdeki kâğıt dahi o kadar müddet kalemime muntazır kaldı. Nihayet can-ı gönülden bir besmele çekip yazmaya başladım.¹⁰

Fatma Aliye Hanım'ın da eserleri yayımlamaya başladığı yıllar Osmanlı entelektüel tarihinde kadınlar bakımından da hayli hareketli bir ortam söz konusudur. *Hanımlara Mahsus Gazete*, *İnkılâb*, *Mahasın*, *Malûmat*, *Servet-i Fünûn*, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Ümmet* gibi dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergiler kadınların eserleri yayımlayabilmeleri için uygun bir zemin oluşturur. Fatma Aliye Hanım, makalelerinin büyük bir çoğunluğunu *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlamıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1908) kadın dergi ve gazeteleri içinde en uzun ömürlü olanıdır. İlk sayısında kadınlar için bir gazeteye ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiş, kadınların, aileleri içinde, çocuklarının yanında bilgi edinmesini sağlamak için padişahın da izniyle çıkarılan bu dergide kadınlara eğitim vermekle kalınmamış, kadınlar yazmaya özendirilmişlerdir. Serpil Çakır da, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin sadece "iyi anne, iyi eş" rolünü benimsetmeye çalışmadığını dergideki kadınların bu kimlikleri reddetmemekle beraber konularını sorgulayarak problemlerinden bahsettiklerini belirtmiştir.¹¹

Ne yazıyorlar, Nasıl yazıyorlar? Yazının cinsiyeti var mıdır?

İslam kültüründe kadın yazını dendiğinde akla gelen isimlerden bahsettikten sonra bir başka önemli noktanın üzerinde durmak istiyorum. Söz konusu isimler ne yazıyorlar ve nasıl bir dil kullanıyorlar?

Kadın yazını içinde, kadına has bir dil kullanılması konusu hep tartışıla gelmiştir. Feminist edebî eleştirmenler post yapısalcılığı, edebî kanonu bozmak için kullanırlar. Derida, Batı felsefesinin iki özelliğine belirgin biçimde saldırır: Fallosantrizme yani erkek değerlerine olan inanca ve düalizme yani ikili karşıtlara olan inanca.¹²

"Fransız feminizmi" terimi psikanalitikten ütopye kadar uzanan birçok yazarı ve eleştirel yaklaşımı içine alır. Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Hélène Cixous'nun 1970'lerden itibaren dil ve öznellik üzerine yaptıkları çalışmalar edebî çalışmalarda bir 'kadın

9 Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Osmanlıcadan çev. Bedia Ermat, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1994, s. 79.

10 A.g.e., s. 80.

11 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis, 1994, s. 28.

12 Humm, Maggie. *Feminist Edebiyat Eleştirisi*. Yay. haz. Gönül Bakay. İstanbul: Say Yayınları, 2002, s. 212.

dili' fikrini temele alır. "Bu üç eleştirmen, dil sistemlerinin aranıp bulunabilen ve bölünüp parçalarına ayrılabilen iç çelişkiler üzerine kurulu güç sistemleri olduklarına inandıkları için yapısökümcüdürler. Fransız feministleri, dilin süreçlerine, özellikle bebeğin dili öğrenmesine odaklanarak ataerkil konuşmanın yapısını bozmayı amaçlamaktadırlar. Bütün Fransız feminizminin merkezinde De Beauvoir'ın 'Öteki Olarak Kadın' kavramı bulunur. Çağdaş Fransız feministleri, De Beauvoir gibi, dişil dilin bastırıldığına inanırlar –dişil dil toplumsal ve kültürel konuşmanın 'Öteki'sidir. Öyle ki, dişillik, erillik ve feminizmin kendisi hakkındaki görüşlerinde farklılıklar bulunmasına rağmen ortak görüşler paylaşırlar".

Fransız feministler bir dişil dil yaratılması görüşündedirler. Dilin, erkeklerin dünyayı kendilerine mal ettikleri merkezi mekanizma olduğu konusunda anlaşılır. Fransız dili 'sessiz e'si ile dişil olanın ezilmesini oldukça iyi temsil etmektedir. Soru, gelenek ve ataerkillik tarafından etkilenmemiş edebî bir dil olmadığı sürece kadının öznelliğini nasıl ifade edeceği. Cixous, başarılı bir feminist eleştirmenin kadının bedenini yazması, cinsiyete özgü ritimleri ve arzuları benimsemesi gerektiğini söyler. Julia Kristeva da benzer bir şekilde, dilin maddeselliği –genel oluşumları- ile anlamı arasındaki bağları açıklar. Kadınların gerçek fiziksel istekleri, eğer yazıda sembolize edilirse, zıt bir dil oluşturulabileceği bu eleştirmenin başlangıç noktasıdır. Bu noktada kadının kendini ifade etmesinin sınırları konusunda farklı bir ses olarak Cihan Aktaş'ın görüşlerini hatırlatmanın, tartışmaya farklı bir yerden bakılmasını sağlayacağı için faydalı olacağını düşünüyorum. Aktaş, "İslamcı Kadının Hikâyesi" adlı makalesinde modernliğin üç ana öncülünden birinin de "itiraf" olduğunu aktarır.¹³ Aktaş, işlevci bir sanat yapma, mesaj verme eğiliminin ağırlık kazanmasıyla "feminizm" in de diğer ideolojiler gibi giderek sanata zarar vermeye başladığını, sanatta gerçekçilik ya da "kendini keşfeden cesur kadın sanatçı" olma adına cinselliği "son derece alaycı, çirkin ve rahatsız edici bir tarzda" kullandığını söylemektedir. Aktaş'a göre mahrem, özel ve kişisel ayrıntıların okuyucuya sunulmasıyla, kadınlara ilişkin tabular yıkılarak böylece kadının özgürleşmesi sürecine hizmet edildiği iddia edilmiştir.¹⁴

Bu sosyal ortamda kadınların yazıdan uzak durması, kendine güvensizliği düşünecek olursa, kurmaca eser bağlamında işlerinin çok daha zorlaşacağı açıktır. Bilindiği gibi Fatma Aliye Hanım'ın önceleri ismini kullanmaması nedeni ile bazıları "roman gibi birçok yerlerde mahcubiyet-i nisvâniye ile tevfiik kabul edemeyen şeylerle iştigaline âdet-i Osmâniyemizin aslâ müsaadesi olamayacağından", bu romanı çeviren kişinin kadın olmayıp erkek olduğu halde kadın imzası kullanarak insanların bu şekilde dikkatini

13 Aktaş, Cihan. "İslamcı Kadının Hikâyesi", *Osmanlıdan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, Editör Yıldız Ramazanoğlu, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, s.178.

14 A.g.e., s. 179.

çekmeye çalıştığını iddia etmişlerdir.¹⁵ Bu nokta da oldukça önemlidir; çünkü romanda "mahremiyet" anlayışına dair bir tavır olup olmadığını aklı getirir. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kadın ve erkeğin bulunduğu alanlar birbirinden oldukça ayrı tutulsa da kimi durumlarda bir arada oldukları görülmektedir. Romanlarda vurgulanan bir başka nokta da konakların bahçelerinin yüksek duvarlarla çevrili oluşudur. Böylece insanın ya da ailenin mahrem olanla arasına bir set çekilerek mahremiyet konusu vurgulanmış olur.

Ogün Kurtul, Fatma Aliye Hanım'ın, *Muhâdarât* romanında, bir gün Calibe'nin odasına giren Fazıla'nın, Calibe ile Süha'nın seviştiklerini bilmesini istediğini ancak bir yandan da Calibe ile Süha'nın sevişme sahnelerini Fazıla'ya göstermek istemediğini söylerken "Yazar bilgiyi okuyucuya verirken, Fâzıla'ya hissetmek düşer"¹⁶ demektedir. Fatma Aliye Hanım'ın Fazıla'nın o anı görmesine izin vermesi demek, romanda bu sahneyi betimlemesi demek olurdu ki, Fatma Aliye Hanım'ın bir kadın yazar olarak toplumsal konumu ve muhafazakâr bir Müslüman olarak edebiyat eserinde takınacağı tavır bu tutumunu anlaşılır kılar; Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında "mahrem" olanın alanına girmemesi de bu şekilde açıklanabilir.

Üslup benzerliği nedeni ile Fatma Aliye Hanım'ın yazdıklarının ilk zamanlar Ahmet Mithat Efendi'ye ait olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'ın en beğendiği yazarlardan olması, kendisinin bütün eserlerini okuması ve roman konusunda onunla benzeri fikirler paylaşması buna sebep gösterilebilir. Aynı problemi zamanın kadın şairlerinden Makbule Leman da yaşamıştır. *Nüşa-i Fevkalade*'de yayımlanan "Makbule Leman" başlıklı makalesinde, Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman'ın gayretinin yeteri kadar dile getirilmediğine dikkat çeker ve bu örneğin üzerinden bütün yazan kadınların gayretlerinin takdir edilmemesinden duyduğu endişeyi dile getirir. Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman isminin on altı on yedi yıl önce *Tercüman-ı Hakikat*'ta yazmaya başladığı dönemde müstear sanıldığını söyleyerek bu zannın nedenlerini sıralar:

Bu zannı veren ne idi? O makalât-ı hakîmâneyi o tarz ifade-i şâirâne ve filozofâneyi o kudret-i kalemiyeyi bir kadına veremediklerinden o türlü bir kadını bulduğumuz ihtimaline kâil olmadıklarından idi. Bu kimseler de ma'zur idiler zira o zaman bu tarz-ı cedîd-i kitabet üzere yazan erkeklerimiz dahi birkaç kişiden ibaret olduğundan henüz kadınlarımızdan öyle birinin zuhuru baid görülürdü. [...]

Bunun bir erkek tarafından yazıldığını kati olmak üzere söylediklerinden başka bu erkek de Naci merhumun birkaç nâm-ı müstearla yazı yazmasından ve Makbule Leman'ın

15 Ahmet Mithat Efendi, "Kâriin-i kirâma", Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Yayına hzl. H. Emel Aşa, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996, s. 14.

16 Ogün Kurtul, "Fatma Âliye ve Muhâdarât'ı", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2003), s. 118.

usûl-i tahrîrini ve tarz-ı ifadesini muallim-i merhumunkine benzettiklerinden bu zan vaki olmuştur. İşte bu da Makbule Leman için büyük bir şereftir.¹⁷

Görüldüğü gibi Fatma Aliye Hanım'a göre, Makbule Leman hakkındaki bu zannın nedeni kaleminin gücünün bir kadına yakıştırılamaması ve böyle bir kadının bulunduğu ihtimalinin düşünülmemiş olmasıdır. Bu sebepler Makbule Leman'ın erkek olduğunu düşündürmüştür. Hatta bu erkeğin de Muallim Naci olduğu söylenir; çünkü ifade tarzı, üslubu ona benzemektedir. Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman'ın yazdıklarının, eserleri takdir edilen ve iktidarı teslim edilen bir yazar olan Naci'ye benziyor olmasının Makbule Leman için büyük bir şeref olduğunu söyler.¹⁸ Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman'ın kendine has bir üslubu olması ile değil, Muallim Naci gibi bir yazara benzetilerek onun gibi yazdığı, ona benzediği için başarılı bulunduğunu söylemektedir.

Virginia Woolf, erkeklerin gündelik şeylerden bahsetmemesi üzerine "Çorbadan, balıktan ya da ördekten herhangi bir önem taşımazlarmış gibi hiç söz açmamak, hiç kimse bir puro ya da bir bardak şarap içmezmiş gibi susmak, romancı geleneğinin bir parçasıdır" diyordu.¹⁹ Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında ise "erkek dili"nden farklı bir dil kullanımından bahsedilemeye de daha önceki romanlarda pek de rastlanamayan, daha çok bir kadının dikkatine seslenen gündelik hayata dair tasvirlerin ve bazı ayrıntıların dikkat çektiğini söylemek gerekmektedir. Anlatmak için seçilen tasvirler ve ayrıntılar, kadın yazarın algısına işaret etmektedir. *Refet*'te daha önceki romanlarda pek yer verilmeyen ve kadına has bir bakış ve duyarlılıkla anlatılan satırlar vardır. Binnaz ve kızı Refet'e evlerini açan Mürüvvet Hanım'ın bahçeli evini yazar, özellikle bakımlı ve temiz olduğunu belirterek anlatır:

"Kadıncağız yaşmağı attığı gibi bir yatak çıkardı. Onu küçük odaya serdi. Sandığından temiz ütüsü üzerinde çarşaf ve yastık örtüsü çıkardı. Kadın çarşafı açınca; misk gibi sabun kokusu temizliğine şehâdet eyliyordu. Sofadaki anbarından bir basma yorgan çıkardı ki; çarşafı kaplandıktan sonra daha kimse örtünmemişti. Zira Mürüvvet Hanım örtünmüş yorganı anbarına koymazdı. Misafiri gidince, hemen yorganları söker, yatak çarşafı ve yastık örtüsüyle beraber yıkar, yorgana da diğer temiz çarşaf kaplardı. Bu suretle ne kap-sız yorganı kalır, ne de kirli çarşafı bulunurdu. Misafirlere kirli yatak komağı; o misafir hakkında hakaret olmak üzere tanınmak âdeti, ne güzel koymuşlardır. Zira hakikaten misafire en büyük ikram; temiz yataktır. Ama dikkat lâzım: Süslü, kıymetli yatak değil! Temiz yatak! Yani; Mürüvvet Hanım'ın hazırladığı gibi çarşafı, yastık yüzleri temiz bir yatak ki, yıkandıktan sonra daha kimse onda yatmamıştır. [...] İşte bizim Mürüvvet

17 Fatma Aliye Hanım, "Makbule Leman", *Nüşa-i Fevkalade*, (Tarih ?), s. 28.

18 A.g.m., s. 28.

19 Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 13.

Hanım, hakikaten bir ev kadını olduğundan; bu hususta kimsenin istihzâsına, tayîbine uğramazdı”.²⁰

Alıntıdan anlaşılacağı gibi aynı zamanda Mürüvvet Hanım’ın “hakikaten bir ev kadını” olması, eve dair bazı değerler üzerinden ölçülmektedir. Temizlik bunların başında gelir ve daha önce herhangi bir erkek yazarın romanında bu anlamda bir vurgu olduğu görülmemiştir. Refet de, yaşadıkları bütün zorluklara rağmen temizliğinden ödün veremeyecektir: “Evet! Aç kalmaya, soğuktan ölmeye razı olurum da; kirli gezemem! Açlıktan ve soğuktan ölsem, öldüğümde dahi üstüm başım temiz bulunmalı”.²¹

Mürüvvet Hanım’ın kocası da daha önceki romanlarda çizilen erkeklere pek benzemez. Karısı evde yokken ortalığı toplayan yemek yapan bir adamla karşı karşıyadır. Ayrıca yemeğin hazırlanışı da son derece ince ayrıntılarla verilir:

Mürüvvet, kilerindeki tel dolabının kapağını açtı:

Âferîn! Kocacığım! Bak, beni ne güzel düşünmüş! İşte bir soğanlı kavurma yapmış. Bir de kabak pişirmiş: Oh, ne âlâ! Bu, beni düşündüğü içindir. Belki geç gelirse; yemekleri hazır bulsun diyedir. Bunları pişireceğim diye; vaktinden evvel uykudan kalkmıştır. Öyle ya! Vaktiyle de kâpiya yetişecek! Baksana! Tam taze misk gibi kokuyor. Mutlak bugün pişmiştir. Ah! Benim hakikatli kocacığım! Ben de bir çorba pişirip, şu misafirlere ikram etmiş olayım! Oldu bitti.

Gayûr kadın, böyle söylenerek; mangala biraz kömür koydu. Ateş yanuncaya kadar, pirinci ayıkladı. Soğanlı kavurmanın kavurmasından üç dört parça alıp; bir tencerenin içine koyduğu suyun içine attı. Mangala oturttu. Pirinci, etin hâsiyeti biraz suya karıştıktan sonra salacağından misafirlerinin yanına gidip, bir sigara daha sardı. Kaba hasırın üzerindeki minderin biri üzerine uzanıverdi ki; bu uzanişta oturmaktan ziyade, yatmak denilebilirdi.

İkiye katlamış olduğu bir erkân minderini kolunun altına almış olduğundan, ancak yarı belinden yukarısı nîm oturmuş vaziyetteydi. Kırk beşlik-ellilik Mürüvvet, sanki Venüs’ün Ayda dağındaki vaziyetini almıştı. Lâkin; Mürüvvet oralarda mı ya! Venüs’ün adını bile işitmemiş. Öyle karı şeklindeki Venüs’ü ne işitmiştir; ne de bilir. O keyf yetiştiriyor, yorgunluk alıyor vesselâm...”²²

Romanda kadınların kıyafetleri de ayrıntılı bir şekilde anlatılır: “Gelen misafir komşu ‘Nezaket Hanım’dı. Büyücek bir kapının çerâğı, yeni geliniydi. Efendileri, bir hane almışlardı. Bu hane, Mürüvvet Hanım’ın yanında idi. Arkasında kadife hırkası, oyalı hotozu,

20 Fatma Aliye, *Refet*, hzl. Prof. Dr. Nurullah Çetin, İstanbul: L&M Yayıncılık, Ocak 2007, s. 31-32.

21 A.g.e., s. 80.

22 A.g.e., s. 33-34.

salkımlı küpeleri, gül bozuğu menekşe iğnesi, hepsi üzerinde bulunuyor. Boynundan asma kordonun püskülleri de; kadife hırkasının biraz açık tutulan önünden görünüyordu".²³

Bu romanda önceleri çok kuvvetli olan komşuluk ilişkilerine ve yardımlaşmaya da çokça yer verilir. Zor durumda olan Binnaz'a Mürüvvet ve komşuları yardım ederler. Doktor ilaçların parasını almaz; muhtaçlar defterine geçirdiğini söyler²⁴: "Binnaz, bu mahallede gördüğü bu muavenet ve şefkate taaccüp ediyordu. Bu mahallenin komşularında yek-diğeri için o kadar hakikat ve gayret mevcut idi ki, içlerinde bir keyifsiz bulunsa; mahalle halkı ona hizmetkâr olur. Bir işleri, dikişleri olsa, yek-diğeri muavenete koşarlardı. Eski adamların söyledikleri 'Ev alma, komşu al.' sözünün hikmeti bu mahallede pek anlaşılıyor idi".²⁵ Refet'in ihtiyacı olan süt ve günlük et parası da Mürüvvet Hanım'ın öncülüğünde komşulardan toparlanır.²⁶ *Refet*'te, Binnaz, Refet, Mürüvvet, Nezaket, Şahap, Cazibe, Berak arasındaki yardımlaşmalar kadınlar arasındaki dayanışmaya güzel bir örnektir.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında yaptığı tasvirler nedeni ile görüntü tekniğine epey önem verdiğini söylemek mümkündür. Yazarın bu yönü araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Nüket Esen, "Türk Romanının Edebi Annesinden İki Eser Hoş Bir Tesadüf" adlı makalesinde *Üdi*'de "evin zengin döşemesi, davetilerin giydiği kıyafetler, kadınların süs, makyaj ve mücevherlerinin" ayrıntılı olarak anlatılmasının, anlatıcının bir kadın olduğunu hissettirdiğini söylemektedir.²⁷ Ogün Kurtul da "Fatma Âliye ve Muhâdarât'ı" adlı makalesinde romanda, kadınların yaptığı işlerin erkek romancıların romanlarında bulunamayacak ilginç detaylarla anlatıldığını söyleyerek Fazıla'nın "kadınlık görevi olarak" babasının terliklerini çevirmesini, mendilini vermesini örnek gösterir.²⁸ Hatırlanacağı gibi Zehra Toska da, Zafer Hanım'dan bahsederken anlattığı şeylere, kadına has dünyaya ait olmaları noktasında dikkat çekiyordu. Osmanlı yaşam tarzı düşünülecek olursa kadın hayatına her yönüyle dâhil olamayan erkeklerin romanları ile romanlarındaki kadın tipleri, tasvirler ve anlatımlarla, Fatma Aliye Hanım'ın romanları arasında bu noktada belirgin bir farklılık olduğu görülecektir. Nihad Sâmî Banarlı, yazarın *Muhâdarât* adlı romanını, "çok zarif ve faziletli bir Türk kadınının elinden çıktığı çok belli olan zarif bir üslupla yazılmıştır"²⁹ diyerek tanıtır.

23 A.g.e., s. 35.

24 A.g.e., s. 39.

25 A.g.e., s. 39.

26 A.g.e., s. 40.

27 Nüket Esen, "Türk Romanının Edebi Annesinden İki Eser Hoş Bir Tesadüf", *Virgül*, S. 58 (Ocak 2003), s. 50.

28 Ogün Kurtul, "Fatma Âliye ve Muhâdarât'ı", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 8. (2003), s. 113.

29 Nihad Sâmî Banarlı, "Fatma Aliye Hanım", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları, 2004, s. 993.

Tanzimat romanlarında görülen kadına, alternatif örnek bir kadın tipi çizmeye çalışan Fatma Aliye Hanım, okuduğu her şeyden etkilenen “kadın okur” olgusu yerine, oldukça modern bir okuma olan okur merkezli okumayı ima edecek görüşler sunmuştur. Fatma Aliye Hanım’a göre aslında okunan eser aynıdır ama onu okuyan kişiler farklı anlamlar çıkarmaktadırlar. Fatma Aliye Hanım’ın gelmek istediği nokta, okuyucunun romandan isabetli bir sonuç çıkarabilmesi için belli bir entelektüel birikime ve doğru ile yanlış ayıracabilecek olgunluğa ulaşması gerektiğidir. Fatma Aliye Hanım’ın kuramsal anlamda kadın yazar üzerine ne düşündüğünü bilmek mümkün olmasa da bu noktada da Osmanlı kadınlarını, yine örnek gösterdiği Müslüman kadınlar dolayısıyla yazmaya teşvik ettiği söylenebilir. Fatma Aliye Hanım’ın romanlarının “gündelik kadın dili”nin kullanımı ve yapılan betimlemeler bakımından daha önceki Osmanlı romanları ile karşılaştırıldığında belli bir kadın bakış açısına ve üslubuna sahip oldukları görülmektedir.

Bu bağlamda değerlendirilen kadın yazınına, söz konusu duyarlılığı ve sorumluluğu taşıyarak edebiyatı zedelemeyen yazarlara Türk edebiyatından Cihan Aktaş, Fatma Barbarosoğlu, Nazan Bekiroğlu, Sibel Erarslan ve Yıldız Ramazanoğlu isimleri ve metinleri örnek gösterilebilir.

Oturum Başkanı - Teşekkür ediyoruz Firdevs Canbaz Hanımefendi’ye. Gerçekten 15 asrı 15 dakikada özetlemek çok kolay değil. Cahiliyyeden İslam toplumuna geçişten başlayıp, şair Hansa’dan başlayıp ondan sonra Emevi, Abbasi ve oradan Endülüs’e uzanmak oradan tekrar Osmanlıya dönüp Fatma Aliye Hanım’la bizi buluşturmak çok kolay bir iş değil. Çok teşekkür ediyoruz bunu başarıyla gerçekleştirdi ama tabii kesitler hâlinde sunmuş oldu. Sanıyorum tebliğ okunduğunda detaylar da görülecektir. Kendisine teşekkür ediyoruz.

İkinci konuşmacımız “Klasik Tefsir Kaynaklarımızda Kadın İmgesi” sunumu için Sayın Prof. Dr. Mustafa Öztürk Bey.

Buyurunuz Mustafa Bey.